

ИНОВАЦИИ В ГРАМАТИЧЕСКИТЕ СИСТЕМИ НА СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК И НА НОВОГРЪЦКИЯ ЕЗИК

ВЕЛИН ПЕТРОВ

ВЕЛИКОТЪРНОВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“

v.d.petrov@ts.uni-vt.bg

В статията е разгледана съдбата на някои от най-забележителните сходства в морфологосинтаксиса на българския и на гръцкия език (така нар. балканизми). Очертани са тенденциите, свързани с иновации в граматичните им системи, които са настъпили в резултат на вътрешноезикови развойни процеси. Нерядко иновациите биват подпомогнати и от чуждоезикови влияния, а понякога са следствие от когнитивни промени в мисленето и осъзнаването на действителността от носителите на съответния език. Изследвана е връзката между балканизмите и различни иновации, за чието развитие допускаме, че е възможно да е подпомогнато от тях.

Ключови думи: граматика, иновации, български език, гръцки език

INNOVATIONS IN THE GRAMMATICAL SYSTEMS OF THE MODERN BULGARIAN LANGUAGE AND THE MODERN GREEK LANGUAGE

VELIN PETROV

ST. CYRIL AND ST. METHODIUS UNIVERSITY OF VELIKO TARNOVO

v.d.petrov@ts.uni-vt.bg

The paper discusses the fate of some of the most remarkable similarities in the morphology and the syntax of Bulgarian and Greek (the so-called Balkanisms). The author outlines the major trends regarding the innovations in the grammatical systems of the two languages, resulting mostly from interlingual processes of language development. In some cases, the innovations have been facilitated by foreign-language influence, and sometimes they have to do with cognitive changes in the thinking and the conceptualization of reality by native speakers. The analysis focuses on the relation between Balkanisms and various innovations which might have been enhanced by them.

Keywords: grammar, innovations, Bulgarian, Greek

Грамматичната система е сред най-трудно поддаващите се на промени със структурен характер езикови системи. За окончателното установяване на някаква сериозна трансформация в морфосинтаксиса на езика са нужни стотици години, а нерядко дори хилядолетия в хода на неговото естествено развитие. Нововъведенията може да са продиктувани от когнитивни

промени в начина на възприемане на заобикалящата ни действителност, може да са резултат от влияние на дългогодишен езиков контакт, което от своя страна да даде отражение върху когнитивно-психологически процеси у носителите на различните езици; също така иновациите биха могли да възникнат вследствие на спонтанни обществени промени.¹ Нерядко иновационни процеси са заглъхвали, без да достигнат до напредък в своя развой и преди още да доведат до каквито и да е забележими трансформации в езиковата структура. Понякога нововъведенията следват строго логичен ход, друг път еволюцията им се оказва трудна за обяснение и далечна от на пръв поглед закономерното, последователно и плавно развитие на граматичната система.

Съвременният български език и новогръцкият език са наследници на два от класическите езици – старобългарския и старогръцкия, първият от които е най-старият писмено засвидетелстван славянски език, а вторият е един от най-древните езици, оставили писмени следи изобщо. Двата индоевропейски езика са част от балканския езиков съюз заедно с албанския и румънския, като най-важното основание за обособяването на този съюз от различни по произход езици е наличието на общи черти в морфологията и синтаксиса им.

През своята многовековна история българският език е претърпял редица промени в граматичната си система. От преобладаващо синтетичен език, който притежава граматическата категория *падеж* и сложна склонитбена система от седем падежа в единствено, двойствено и множествено число при имената, днес той е безпадежен и като цяло е преобладаващо аналитичен. Граматическата категория *число* също е еволюирала и от трикомпонентна, включваща грамемите *единствено*, *двойствено* и *множествено число*, се е преобразувала в двукомпонентна, като са отпаднали специалните форми за двойствено число. В българския език се е развила граматическата категория *определеност/неопределеност*, която включва грамемите *нулев член*, *неопределителен член* и *определителен член*, който е задпоставен и се изразява синтетично. Вследствие на отпадналите падежи се засилва ролята на предлозите и отчасти на словореда, удвоява се допълнението с кратките винителни и дателни форми на личното местоимение. Степенуването на прилагателните имена и наречията е станало изцяло аналитично, освен това в българския език категорията *степенуване* се е разгърнала върху съществителните имена, глаголите, местоименията и наречните предложни конструкции. Старият инфинитив и супинът почти напълно са изместени от *да*-конструкциите, нараснала е функцията на частиците и на спомагателните глаголи в глаголните времена, образувани с описателни аналитични форми. В българския език се е развила и богата система от преизказни форми, които показват, че говорещото лице не е свидетел на изказаното от него глаголно действие.

Всички тези особености обуславят по-специфичното място, което българският език заема сред останалите съвременни славянски езици. Някои от изброените черти отличават езика ни не само измежду славянските, а и сред индоевропейските езици, например наличието на специални преизказни глаголни форми, степенуването на съществителните имена, глаголите, местоименията и адвербиалните предложни конструкции. Голяма част от характеристиките, които е придобил в развоя си българският език от неговия старобългарски период до днес, попадат и в списъка с граматически сходства между езиците, формиращи балканския езиков съюз. Развойните процеси в българския, гръцкия, албанския и румънския език се движат в една посока, но в тяхната същина се крият и различия, което създава впечатление, че въпреки тази обща посока на развитие пътищата, по които се движат, понякога не са еднакви. Това е подпомогнато от генеалогията на езиците – славянската специфика на българския език, романската на румънския, самобитността на албанския и гръцкия език, които представляват моногрупи в многообразното индоевропейско езиково семейство. Колкото и идентична да е историческата съдба на носителите на четирите езика и колкото и голяма значимост да отдаваме на този факт, когато обясняваме сходното им развитие, не трябва да забравяме, че съществуват на пръв поглед незначителни различия в историческата съдба на балканските народи и на техните езици, чието отражение в еволюцията на граматичната им структура може да има много по-голямо влияние, отколкото сме предполагали.

Преходът от синтетизъм към аналитизъм в именната система

Традиционно разпадането на склонитбените системи на балканските езици се посочва като едно от най-характерните сходства в морфологията и синтаксиса им. Действително този балканизъм е уникален, но не толкова с това, че се среща и в четирите езика, а най-вече с идентичните последици, продиктувани от него, които са засвидетелствани в балканските езици. „Неповторимият облик на балканския тип аналитизъм се дължи на това, че той обединява в единна система множество зависими явления (като синкретизъм на родителен и дателен падеж, неразграничаване на покой и посока, удвояване на обекта)“ (Асенова/Asenova 2002: 76). Измежду четирите балкански езика най-напреднал е преходът от синтетизъм към аналитизъм в българския. При съществителните, прилагателните и числителните имена падежите са отпаднали напълно в книжовния български език, но това схващане би било неоспоримо само ако приемем, че звателните форми не са част от склонитбената парадигма. Съхранени падежни форми на съществителни нарицателни и съществителни собствени имена се срещат в някои по-архаични диалекти на българския език. В тях са запазени форми на дателен падеж, който е най-устойчивият от старите падежи, засвидетелствани в диалектите. В българския език дативът е „падежът на целта“ (Мла-

денов/Mladenov 1979: 253). От това основно значение Ст. Младенов смята, че може да се обясни притежаваната от дателния падеж посесивна функция, с която той надделява над родителния падеж. Специална роля в този процес изиграва предлогът *на*, който в старобългарския език се е прибавял както при родителен, така и при дателен падеж. В даден момент съответстващият на смисъла на дателния падеж предлог *на* поема синтактичната функция на генитива и на датива. Дателният посесивен падеж, който измества родителния, в старобългарския език е можел да се изразява от съчетание на предлога *на* и винителен падеж (Младенов/Mladenov 1979: 253). Именно способността на датива да изразява посесивност, е в основата на жизнеността му. В архаичните диалектни форми, в които е запазен и днес, синтактичната му функция е свързана с изразяването на непряко допълнение и на посесивност, напр. *вярвах брату (вярвах на брата), молих се Богу (молих се на Бог), кажи мами (кажи на мама), реках Горчому (рекох/казах на Горчо), дадах ги Марийки (дадох ги на Марийка), Стоян дружину думаше (Стоян на дружина думаше), та си Петруму рука (и вика на Петър)*². В диалектите на българския език се срещат и немалко стари форми на родително-винителен падеж, напр. *видях Стояна (видях Стоян), викнах Рада (викнах Радо), срещнах чича ми (срещнах чичо ми), повикаха тогози овчаря*³ (*повикаха този овчар*). Ст. Младенов съобщава за многобройни запазени остатъци в единствено число на стария родителен, творителен и местен падеж в народния език – родителен: *ще те дари добра дара, няма срама, от дяда Адама*; творителен: *обърна се гърбом към него, гласом викна, тихом отговаря*; местен: *лете, зиме, йаца* ('много' в родоп. диал.), *кротце, малце* ('кротко', 'малко' в макед. диал.), *видял го на съне, на гърбе, на главе, на (у) небеси* (Младенов/Mladenov 1979: 246–259). Падежни форми в съвременния български език се срещат и в някои често употребявани пословици, поговорки, устойчиви словосъчетания, напр. *Слава богу; Кесаревото кесарю, Божието богу; Гарван гарвану око не вади; Прекаленият светец и богу не е драг; Дълбока вода брода няма; Дето няма страха, няма и срама*⁴; *Предаде богу дух; От кумова срама; Нямаш ли срама; Брат брата не храни, но тежко му, който го няма*. Петрифицираните стари падежни форми (някои от които бяха сред примерите от Ст. Младенов) на съществителни имена в единствено число са преосмислени в езиковото съзнание на българите и вече функционират и се възприемат изцяло в езика не като архаични падежни остатъци, а като различни по вид наречия, напр. *редом, гърбом, довечера, денем, нощем, вкупом, върхом, вкъщи, тичешком, отръки*. Вероятно и падежните форми на имената в пословиците, поговорките и устойчивите словосъчетания имат избледняваща функция особено в очите на българите от по-младото поколение, които, когато употребяват подобни изрази, нерядко използват съчетание от предлог *на* и общата форма на думата, напр. *Гарван на гарван(а) око не вади, Слава на Бог(а)*.

Остатъци от падежни форми на прилагателни имена, макар и рядко, се срещат във фолклорни произведения и в творби на по-стари български писатели и поети, напр. *Пострадал за права бога* (народна песен), *Блазе му, който умее // за чест и воля да мъсти – //доброму добро да прави* (Ницолова/Nitsolova 2008: 129).

Макар и започнал по-рано в сравнение с българския език, преходът от синтетизъм към аналитизъм в системата на гръцките имена все още не е завършен. В новогръцкия език съществуват четири падежа – именителен, родителен, винителен и звателен. Най-голяма устойчивост в склонитбената система на новогръцкия език се наблюдава при изразяването на косвено допълнение и посесивност, т.е. точно там, където падежите в разволя на българския език са показвали най-дълго време непоклатимост и жизненост (Асенова/Asenova 2002: 79). Най-забележителното в склонитбената система през периода на развитие на новогръцкия език е синкретизмът на родителния и дателния падеж (един от балканизмите, които се срещат и в четирите езика, формиращи балканския езиков съюз), който за разлика от българския език се е развил по-различно. В българския дателният падеж започва да изразява функциите и на родителния, и на същинския дателен падеж, като родителният постепенно отпада напълно. А в новогръцкия родителният падеж поема функциите на дателния. Дателният падеж от своя страна в развитието на падежната система изпълнява ролята освен на същинския датив и на локатива и инструментала. Поемайки функциите на датива, генитивът постепенно го елиминира изцяло от склонитбената парадигма. В новогръцкия език засилената роля на предлозите помага на винителния падеж да изразява и нетипични за него дателни отношения. В граматиките на катаревуса, която е официален езиков стандарт в гръцката държава до езиковата реформа от 1976 г., дативът присъства, въпреки че няма жива употреба в говоримия език, но в димотики – форма на новогръцкия език на народна основа, определяна като говоримия, живия гръцки език – дативът не е засвидетелстван. Интересно е да се отбележи, че катаревуса е една сложна и изкуствено поддържана амалгама между морфологията на старогръцкия език и синтаксиса на живия народен гръцки език. Катаревуса е пуристична форма на езика, който е изкуствено архаизиран, изчистен максимално от чуждо лексикално, морфологично и синтактично влияние. Според идеолозите на тази форма на гръцкия език катаревуса е хипотетичният вид на гръцкия език след неговото многовековно развитие от архаичния му вариант, без по време на еволюцията му да е повлиян по какъвто и да е начин от други езици. След близо двувековни спорове и борба за окончателно налагане на един от двата стандарта като официален – катаревуса или димотики – в края на 70-те години на 20. век изцяло взема превес димотики. По този начин освен синтаксиса морфологията също започва да се актуализира постепенно и някои изкуствено поддържани граматически характеристики се осъвременяват според състоянието на

говоримия гръцки език, т.е. узаконяват се иновации в гръцкия език, които години наред са били потискани от господстващите догматични схващания. Можем да причислим този процес на промяна към иновациите, които са резултат от екстралингвистични фактори.⁵

Катаревуса е по-синтетичната форма на гръцкия език и в нея предлозите не са натоварени с толкова важна роля в сравнение с димотики, където предлозите изпълняват много повече функции и помагат за изясняването на синтактичните отношения между думите в изречението. Друга съществена разлика е свързана с йерархията между различните падежи – докато в катаревуса по подобие на старогръцкия език водещата роля има именителният падеж, който управлява останалите падежи, в димотики функцията на „пряк падеж“ (обща форма) е поета от винителния падеж. Като иновация в склонитбената система на съществителните можем да определим и тенденцията в новогръцкия език да се ограничава употребата на родителен падеж в множествено число при думи от чужд произход и при думи от старогръцки, които са претърпели някакви морфологични промени. Формите за родителен падеж се заместват с конструкции от предлог и форма за винителен падеж (Папагеоргиу/Parageorgiu 1985: 33). Освен това в димотики за разлика от катаревуса граматическата категория *род* започва да играе по-важна роля в класификацията на съществителните имена в сравнение с господстващата в старогръцкия език категория *склонение*, т.е. докато в катаревуса важи античното разграничение на съществителните на първо, второ и трето склонение, то в склонитбената система на димотики съществителните се делят първо според своя граматичен род (Папагеоргиу/Parageorgiu 1985: 34). В историческия развой на гръцкия език са настъпили десетки звукови промени. Някои от тях водят след себе си нововъведения в останалите системи и подсистеми на езиковата структура. В димотики например изпадането на крайното *v* в определителния член за мъжки и за женски род пред звучни консонанти (в мъжки род винителен падеж: то δρόμο вместо τον δρόμο, то δάσκαλο вместо τον δάσκαλο; в женски род винителен падеж: τη γυναίκα вместо την γυναίκα, τη θάλασσα вместо την θάλασσα), което води до изравняване на определителния член за мъжки род в тези случаи с определителния член за среден род (среден род винителен падеж: то δέντρο, то δάσος, то γράμμα), малко или много ще окаже влияние в развойните процеси в склонитбената система. В катаревуса не се е допускало съкращаване на крайното *v* в определителния член. Съдбата на много от балканизмите в българския и гръцкия език, както нееднократно отбелязахме, показва забележителни сходства. Изхождайки от това, можем да погледнем историческия развой на падежната система в българския език, за да предположим какво е вероятно да се случи в гръцкия. Една от най-ранните хипотези (така нар. фонетична хипотеза), свързана с отпадането на падежите в българския език, е построена върху становището, че изравняването на окончанията, особено след замяната на носовките

в среднобългарския период, води до уеднаквяване и смесване на повечето падежни форми, след което езикът намира ново средство в лицето на предлозите за постигане на яснота в изразяването на синтактичните отношения. В безпадежните съвременни романски езици преходът от стария синтетизъм към аналитизъм става по аналогичен път. Към фонетичното изравняване на окончанията Л. Милетич добавя и синтактичен фактор, а именно отпадането от живия език на типичните изречения, в които старите косвени падежи са били употребявани, и надделяване на типовете изречения, в които господства общият падеж. Тази хипотеза по-късно се оспорва частично от някои българисти и слависти, които се позовават на сходни развойни процеси във фонетичните системи на други славянски езици, където обаче старото склонение е запазено почти непроменено от праславянския период до днес (Дуриданов/Duridanov 1956: 92–95). Дори да не са сред първопричините за прехода от синтетизъм към аналитизъм, фонетичните промени, довели до падежна омонимия, в съчетание с граматикализирането на част от предлозите са важен фактор в ускореното развитие на аналитизма в именната система на българския език.

Звателните форми

Все повече и по-агресивно в съвременния български език настъпва употребата на общата форма на съществителните имена (предимно на съществителните собствени имена) за сметка на звателната форма (звателния падеж). Напр. *Иван, ела за малко* вместо *Иване, ела за малко*. При съществителните собствени имена на жени положението сякаш е малко по-различно – при звателните форми на *-е* при собствените имена, образувани с хипокористичната наставка *-ка*, по-скоро традицията се спазва. Обикновено се употребяват звателните форми: *Верке, как си?*, а не *Верка, как си?*, *Пенке, на работа ли си?*, а не *Пенка, на работа ли си?* В някои диалекти (в западните и рупските говори) от съществителните собствени имена в женски род на *-ка* се образува звателна форма на *-о*, напр. *Марийко* вместо *Марийке*, *Йорданко* вместо *Йорданке*. Това се среща и при съществителни нарицателни, завършващи на *-ка* – *комиийко* вместо *комиийке*, *дружко* вместо *дружке*. В балканските и мизийските говори съществителните на *-ка* образуват звателни форми на *-е* – *Анка* става *Анке*, *Василка* се преобразува на *Василке*, *комиийка* – *комиийке*, *учителка* става *учителке*, *другарка* – *другарке* (Стойков/Stoykov 1993: 229–230). Важно е да се отбележи, че във всички български диалекти редовно се употребяват звателни форми (окончаващи на *-е*, *-у*, *-о*) при съществителните собствени и нарицателни имена от мъжки и женски род (Стойков/Stoykov 1993: 229). В разговорната реч съществуват още два интересни начина за образуване на вторични форми на съществителни собствени имена от мъжки род, които се употребяват като звателни, напр. със суфикс *-ка*: от *Стоян* – *Стоянка* (*Стоянка, ти си стабилен мъж*), *Велин* – *Велинка* (*Велинка, защо се бавиш толкова*).

ва?), Ванко – Ванка (Ванка, тука ли си вече?); със суфикс -ски: Стоян – Стоянски, Велин – Велински, Иван – Ивански, Николай – Николайски. Тези форми могат да се употребават членувани, когато играят роля на звателни или когато са натоварени със синтактични функции, напр. *Стоянката, как я караи?, Извикай Велинката, Стоянката ми се обади, Иванският спечели баса, Николайският ги знае по-добре.*

Звателните форми на съществителните собствени имена от женски род на -а/-'а, които се образуват с окончанието -о⁶, се възприемат за по-неучтиви, неизискани и дори просторечни. Затова при обръщение в тези думи се дава преимущество на общата пред звателната форма подобно на собствените имена в мъжки род, напр. *Цветана, прибра ли се?* вместо *Цветано, прибра ли се?*, *Мария, взе ли си изпита?* вместо *Марийо, взе ли си изпита?*. Когато обаче от подобни съществителни собствени се образува умалителна форма посредством хипокористичната наставка -ка, в речевата практика отново се предпочита звателната форма на -е, а не общата форма на -ка, напр. *Цветана > Цветана, би ли дошла?* вместо *Цветано, би ли дошла?*, но *Цветанка > Цветанке, би ли дошла?* вместо *Цветанка, би ли дошла?*

Отстъплението на звателната пред общата форма не е ново явление в българския език, но по-интересното е, че тази тенденция се пренася от съществителните собствени и към съществителните нарицателни имена. Добре позната е приеманата за неуважителна и неправилна употреба на *госпожа* вместо *госпожо*, но напоследък в речта могат да бъдат чути и сравнително нови форми на нарицателни съществителни за лица, когато са в позиция на обръщение – *Шофьор, ще пуснете ли климатика в автобуса?* вместо *Шофьоре, ще пуснете ли климатика?*, *Господин, може ли да повторите?* вместо *Господине, може ли да повторите?*, *Комисар, аз Ви се обадох.* вместо *Комисаре, аз Ви се обадох.*, *Жена, подай ми бутилката.* вместо *Жено, подай ми бутилката.*, *Братчед* (съкр. от *братовчед*), *ще гледаме ли мача?* вместо *Братчеде, ще гледаме ли мача?*. Навлизането им е улеснено вероятно от наложилите се като по-предпочитани при официалните обръщения форми, служещи за модел на по-горните, като *господин професор* вместо *господин професоре*, *уважаеми професор Иванов* вместо *уважаеми професоре Иванов*, *господин асистент* вместо *господин асистенте*, *господин адвокат* вместо *господин адвокате*. С все по-висока честотата на употреба се характеризира още една конструкция в разговорната реч, предпочетена пред класическата звателна форма. Тя е съчетание между общата форма на съществителното нарицателно име и кратка форма на притежателно местоимение, като най-често съществителните имена са роднински названия, напр. *Брат ми, ще дойдеш ли?* вместо *Братко, ще дойдеш ли?*, *Сестра ми, завърна ли се?* вместо *Сестро, завърна ли се?*, *Майка ми, здравей!* вместо *Майко, здравей!*, *Жена ми, не ми противоречи!* вместо *Жено, не ми противоречи!*

Наличието на звателни форми в съвременния български език, въпреки че не изразяват синтактични отношения, а имат функция на контактни или квалификативно-оценъчни думи (Ницолова/Nitsolova 2008: 74), е свързано със старата склонитбена система и с падежните остатъци при имената. Тези форми са част от склонитбената парадигма на всеки падежен език. Вярно е, че в редица синтетични езици, например в някои от съвременните славянски езици, звателните форми са отпаднали напълно или са на път да отпаднат, но в българския език може би заради влиянието на народните говори тези форми се употребяват и днес, те не са чужди на носителите на българския език, а за хората с по-изострен езиков усет употребата на общата форма за сметка на звателната е проява на снобизъм и отклонение от езиковата традиция. Съществува силно чуждоезиково влияние в тенденцията да се употребява общата форма вместо звателната⁷, но отстъплението на звателните форми вероятно е подпомогнато от преобладаващо аналитичния характер на имената в съвременния български език. С други думи, можем да определим тенденцията в употребата на звателните форми в българския език като граматическа иновация, подпомогната малко или много от чуждоезикови влияния – от страна на руския и на другите славянски езици (най-вече след 50-те години на 20. век) и от страна на английския език (особено през последните три десетилетия). Но същевременно тази иновация е провокирана в най-голяма степен от вътрешноезиковите развойни тенденции за отпадане на падежните форми при имената и местоименията и надделяването единствено на общата форма, която в българския език съвпада с именителния падеж.

В новогръцкия език звателните форми в сравнение със съвременния български език имат непоклатим характер и това се отнася както за съществителните собствени, така и за съществителните нарицателни имена. Дори в катаревуса наред със звателната форма се е употребявало, макар и задължително само в писмената реч и по-рядко в устната, звателно междуиметие, еднакво за трите рода, което наподобява определителен член (Папагеоргиу/Parageorgiu 1985: 27). Наблюдава се тенденция за увеличаваща се употреба на форми в звателен падеж на прилагателни имена, напр. *καλέ* от прилагателното име *καλός*, -ή, -ό ‘добър, добра, добро’, *ψηλέ* от прилагателното име *ψηλός*, -ή, -ό ‘висок, висока, високо’. За сравнение в съвременния български език подобна употреба на прилагателни имена в звателни форми засяга твърде малък брой думи, а в повечето случаи тяхната употреба е стилистично маркирана, напр. *драги*, *скъпи*, *уважаеми* в официално-деловия стил. Във връзка със силно преувеличената според нас роля на чуждоезиковото влияние в тенденцията за намаляване на употребата и отпадането на звателните форми в българския език можем да направим аналогия с гръцкия език. Гръцкият език в Република Кипър (условно ще го наречем кипърски гръцки) е бил дълги години в много тесен контакт с английския език, който е бил официален в островната държава до

1960 г., когато е сложен край на дългогодишната окупация и господството над Кипър от страна на Великобритания. И след този преломен за кипърските гърци момент английският език продължава да има важно място в образователната система и като цяло в общественото развитие на Кипър. Изглежда логично английският език да е оказал силно влияние върху кипърския гръцки език, щом според някои хипотези е успял да разколебае силно употребата на звателните форми в българския език. Но това не се потвърждава изобщо в кипърския гръцки език, в който основното влияние от страна на английския език е в лексикалната система и се изразява в навлизането на огромен брой англицизми, адаптирани граматически в езика приемник. Формите на звателния падеж обаче не са разколебани изобщо нито в писмената, нито в устната реч.

Преходът от синтетизъм към аналитизъм в системата на местоименията

За същински остатъци от падежи в съвременния български език можем да говорим, когато разглеждаме местоименията – личните, възвратните лични, въпросителните за лица, както и относителните, неопределителните, отрицателните, обобщителните за лица. Типичните славянски морфеми *-го-* и *-му-*, с които се образуват съответно винителният падеж (*него, кого, когото, някого, никого, всякого*) и дателният падеж (*нему, кому, комуто, някому, никому, всякому*), са подложени на натиск от общата форма (тази в именителен падеж). Дателните форми са описвани в повечето граматики като архаизирани и изместени от съчетание на предлог и винителната форма, т.е. *нему* е заменено от *на него, кому* е заменено от *на кого, комуто* – от *на когото* и т.н. В речевата практика тенденцията е за почти пълното изместване не само на дателната от винителната форма, но също и на винителната от именителната форма – *кому* (дат.) > *на кого* (дат.) > *на кой* (дат./вин. = имен.); *кого* (вин.) > *кой* (вин. = имен.). В нормативните правописни речници и справочници се казва, че правилата за употреба на *кой* – *кого* – *на кого, някой* – *някого* – *на някого* и т.н. са задължителни единствено в писмените текстове, а в устната реч могат да се употребяват и погрешните според нормата форми на местоименията. Употребата на тези грешни форми е всъщност етап, вероятно последен, от отпадането на падежните форми и в системата на местоименията. Този процес е улеснен от факта, че падежните форми в местоименната система изразяват преди всичко синтактични отношения, а не смислови. Поради тази причина в езиковото съзнание на много от носителите на българския език няма никаква смислова разлика в употребата на изреченията *На кого се обаждаш?* и *На кой се обаждаш?*; *Човекът, когото видяхме, е мой стар приятел* и *Човекът, който видяхме, е мой стар приятел*; *Кой извика?* и *Кого извика?*; *Търся някого* и *Търся някой*. Вероятно за реално съществуване на падежи в местоименната система на съвременния български език ще можем да говорим дотогава, докато има носители на езика, за които е видима

смисловата разлика между изреченията *Това е Филип II Македонски, когато наследил Александър Велики* и *Това е Филип II Македонски, който наследил Александър Велики*.

Подобно на тенденциите при съществителните, прилагателните и числителните имена при местоименията в новогръцкия език продължават да текат процеси, свързани с прехода от синтетизъм към аналитизъм. Ролята на стария дателен падеж е поета изцяло от родителния падеж. В катаревуса дателните форми са имали стеснена употреба, докато в димотики те са изцяло изместени. Немалко остарели местоименни форми, които нямат жива употреба в гръцкия език, са съхранени изкуствено в официалния административен гръцки език, където са запазени, макар и малобройни, граматически особености от катаревуса. Процеси, подобни на тези в българската местоименна система – избледняване на смисловата разлика между отделните падежи, в гръцкия език не са така силно изразени нито в писмената, нито в устната реч.

Грамматическата категория *число*

Що се отнася до граматическата категория *число*, може би най-забележителната иновация след отпадането на специалните форми за двойствено число от старобългарския език и преосмислянето им като форми за множествено число в новобългарския, е тенденцията за разрушване на числовата дефективност при съществителните имена *dualia tantum*, *pluralia tantum* и *singularia tantum*. Приеманите като неотговарящи на книжовната норма форми като *панталон* вместо *панталони*, *ножица* вместо *ножици*, *разкопка* вместо *разкопки*, *политики* вместо *политика* са вече с утвърдена употреба. Напът да се наложат в езика са форми в единствено число като *дънка* вместо *дънки* (когато става дума за един чифт *дънки*), *бикина* вместо *бикини* (когато става дума за един чифт *бикини*), *боксерка* вместо *боксерки*, *данна* вместо *данни*, *джибра* вместо *джибри* (напр. *Джибрата не ще да пада* – от интернет) и др. Същото се отнася за форми в множествено число като *охран* със значение ‘много охранители’ (*охрана* 1. ‘дейност по осигуряване на безопасност’; 2. *sing. tantum* ‘съвкупност от охранители’; 2. ‘охранител’), напр. *Охраните му дойдоха и ме извърлиха от клуба* вместо *Охраната му дойде...*; *Бяха поне 10 охран* вместо *Бяха поне 10 охранители*. Тези нововъведения са свързани най-вече с когнитивни промени в мисленето на носителите на българския език при концептуализацията на действителността и техния стремеж да разрушават дефективните парадигми, възстановявайки тяхната симетричност (Буров/Burov 2004: 92–99).

Грамматическата категория *род*

Противопоставянето на древния *активен клас* в лицето на еволюираните от него *мъжки* и *женски род* спрямо *инактивния клас* на *средния род*

в съчетание със склонността към липса на одушевеност на средния род сякаш предначертават неговата съдба към постепенно сливане с женския или с мъжкия род и пълното му отмиране, както се е случило в повечето романски езици и в литовския език. Следващото по уязвимост звено в граматичната категория *род* е женският род. Той се сблъсква, от една страна, с мъжкия род в рамките на *родовостта* [където *род* = *пол* → М ≠ Ж], а от друга, ведно с мъжкия род се противопоставя на неутралния по пол среден род въз основа на признака *одушевеност/неодушевеност* [(М + Ж) ≠ СР]. Мъжкия род е по-деен, по-подвижен, „семантично по-силен“ (Димитрова/Dimitrova 1994, цит. по Буров/Burov 2016: 35), формално немаркиран, словообразователно по-независим в сравнение с женския род. Като следствие от това в българския език, а вероятно и в много други езици, притежаващи дву- или тричленна категория *род*, можем да разтълкуваме предпочитаната употреба на лични съществителни имена, субстантивирани думи или на местоимения за лица (по-конкретно при въпросителните, относителните, неопределителните, отрицателните и обобщителните местоимения, но не и при личните, показателните и притежателните), които са от мъжки род, когато не се отдава някакво по-специално внимание на пола. Заради „по-силния“ мъжки род вероятно са се установили като представителни форми събирателните съществителни за лица в мн.ч., образувани от съществителни в м.р. ед.ч., като *българи pluralia tantum* (≠ *българи* мн.ч.) ‘жителите/гражданите на България, т.е. съвкупността от всички българи и всички българки’, образувано от *българин* м.р. ‘лице мъж’; *студенти pluralia tantum* (≠ *студенти* мн.ч.) ‘всички студенти и всички студентки’, образувано от *студент* м.р. ‘лице мъж’. Оттам идват и почти напълно господстващите употреби като *Уважаеми българи, поздравявам ви с...* вм. *Уважаеми българки и българки, поздравявам ви с...*, когато обръщението е към целокупния народ; *Българите живеят по-добре и по-дълго* вм. *Българките живеят по-добре и по-дълго*, когато констатацията се отнася за целокупния народ. Не на последно място следствие от конкуренцията между мъжкия и женския род и надделяването на мъжкия бихме могли да разчетем в това, че в съвременния български език при всички въпросителни, относителни, неопределителни, отрицателни и обобщителни местоимения за лица, в които има съхранени форми за винителен и дателен падеж, са надделели наследниците на старобългарските форми за мъжки род (съвпадащи в родителен и дателен падеж със средния род), а тези за женски род са напълно изчезнали – *кого, кому / на кого; когото, комуто / на когото; някого, някому / на някого; никого, никому / на никого; всекиго, всекиму / на всекиго*. Също така в диалектите, в които са съхранени следи от старото склонение, най-голяма жизненост показват падежните окончания за именителен, родителен-винителен и дателен падеж в единствено число на думите от мъжки род (предимно от старото о-склонение) (Дуриданов/Duridanov 1956: 95). Като резултат от по-голямата

устойчивост и монолитност на мъжкия род можем да разтълкуваме неговото днешно, на пръв поглед, „надделяване“ над женския род, което се изразява във все по-увеличаващото своя обем явление в съвременния български език, наречено *маскулинизация* (лат. masculinisatio), т.е. *омъжествяването* при назоваване или титулуване на *лица жени* посредством употребата на лични съществителни имена от мъжки род вместо от женски род.

Заклучение

Иновациите в граматическите системи на българския и на гръцкия език в повечето случаи са резултат от вътрешноезикови развойни тенденции, които са започнали в отминали етапи от развитие на двата езика. При някои от иновациите е възможно да се потърси и е вероятно да се открие чуждоезиково влияние, но не е изключено това влияние просто да подпомага развитието на тенденция, която се е зародила самостоятелно. В съвременния български език иновациите в граматичната система са по-забележими – особено в системата на имената, докато в новогръцкия език развойните процеси остават по-скрити. Това до известна степен се дължи на неразпадналата се напълно падежна система в новогръцкия език в съчетание със специфичната структура на предпоставения определителен/неопределителен член, който функционира като изменяема по род, число и падеж част на речта. Друга предпоставка за по-незабележимото развитие на иновациите в новогръцкия език е поддържането изкуствено на множество морфологични архаизми, наследени от старогръцкия, които на практика не са присъщи на съвременния език. Българският език в това отношение е преодолел този езиков консерватизъм по-рано, което е отворило пътя на по-лесното отразяване на иновациите в граматичната система, които са следствие от когнитивни промени в мисленето на носителите на езика. По този начин българският език създава впечатлението, че сякаш се превръща в много по-благодатна почва за чуждоезикови влияния, поради което редица иновационни процеси биват тълкувани като резултат от „пагубно“ външно въздействие, което противоречи на традициите в граматичната система на българския език. Всъщност това външно влияние по-скоро се явява стимул, който избистря нововъведението, прави го по-забележимо и подпомага превръщането на еволюционния процес в завършена или почти завършена граматическа иновация.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ Ст. Буров извежда четири основни причини, които обуславят знаковите граматични иновации в съвременния български език: 1. иновации, които са следваща стъпка във вътрешноезиковите развойни тенденции (тези нововъведения търпят диахронно обяснение); 2. иновации, които са провокирани от чуждоезикови влияния (употребата и развитието на тези иновации е улеснена от по-голямата прони-

чаемост на отделни звена в граматическата система); 3. иновации, които отразяват когнитивни промени в мисленето на съвременния българин при концептуализацията на обектите и явленията от действителността; 4. иновации, които са резултат от екстралингвистичен фактор, като радикални социални и политически промени (Буров/Буров 2019: 72).

² Последните два примера са заимствани от Ст. Младенов (Младенов/Mladenov 1979: 252).

³ Примерът е от Ст. Младенов (Младенов/Mladenov 1979: 250).

⁴ Примерите с последните две пословици са заимствани от Ст. Младенов (Младенов/Mladenov 1979: 254).

⁵ Борбата за надмошцие между катаревуса и димотики, зародила се още през 19. век, има културологични, научни, обществени и политически измерения. Всъщност този спор най-после е решен именно след една огромна обществено-политическа революция в страната. Ако се вгледаме в модерния политически спектър в Гърция от началото и средата на 20. век, ще видим, че катаревуса е стандартът, подкрепян от консерваторите, десните и крайнодесните политически партии, а димотики е защитаван и прокарван в културата, литературата и публицистиката от левите, либералните партии и крайнолевиите партии. По време на военната диктатура от 1967 г. до 1974 г. – изключително тежък за всички гърци период, известен като Управлението на Гръцката военна хунта или Управлението на черните полковници – крайнодясната военна хунта, подкрепяща яростно катаревуса и буквално криминализира публичната употреба на димотики, успява с цялостното си варварско управление да отблъсне от всичко, което поддържа, останалите десни партии, консерваторите, а заедно с тях и хората с политически възгледи от този спектър. Управлението на хунтата разделя консервативния лагер, който е стожерът на катаревуса. Това е напълно достатъчно, за да може само две години след свалянето на режима да се сложи окончателно точка на гръцкия езиков въпрос, като димотики най-напред става език за преподаване във всички степени на училищното образование, а не след дълго се превръща и в официалния език на администрацията (Лиакос/Liakos 2008).

⁶ Изключение относно начина на образуване на звателни форми при собствените имена от женски род на *-а/-'а* и на *-и* се наблюдава при някои народни собствени имена и при някои модерни имена, напр. *Нона – Ноне* (а не *Ноно*), *Бона – Боне* (а не *Боно*), *Катя – Кате* (а не *Катьо*), *Мими – Миме* (а не *Мимо*) (Ницолова/Nitsolova 2008: 76).

⁷ Р. Ницолова определя използването на общата форма на съществителните собствени от ж.р. (напр. *Елена*) от по-образованите българи, изучавали западни езици и руски език, вместо смятаните за по-неизискани и груби звателни форми на *-о* (*Елено*) в първите десетилетия на 20. век като интересен пример за проява на езикова мода, породена от чуждо езиково влияние, което придава на явлениято подчертан социолингвистичен характер (Ницолова/Nitsolova 2008: 77).

ЛИТЕРАТУРА

- Асенова 2002: *Асенова, П.* Балканско езикознание. Основни проблеми на балканския езиков съюз. Велико Търново, Фабер.
- Буров 2004: *Буров, Ст.* Познанието в езика на българите. Граматично изследване

- на концептуалната категоризация на предметността. Велико Търново, Фабер.
- Буров 2016: *Буров, Ст.* Средният род. – В: *Актуални проблеми на съвременната лингвистика. Юбилеен сборник в чест на проф. д.ф.н. д-р хон. кауза Стефана Димитрова*. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“.
- Буров 2019: *Буров, Ст.* *Studia Grammatica Bulgarica*. Велико Търново, Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“.
- Дуриданов 1956: *Дуриданов, Ив.* Към проблемата за разволя на българския език от синтетизъм към аналитизъм. – *Годишник на Софийския университет*. Филологически факултет, том LI, 3, 1955. София, Наука и изкуство.
- Лиакос 2008: *Liakos, A.* Hellenism and the Making of Modern Greece: Time, Language, Space. – In: Katerina Zacharia (Editor), *Hellenisms. Culture, Identity and ethnicity from Antiquity to Modernity*, Aldershot, Ashgate. В превод на български език: <<https://balkansbg.eu/bg/content/b-identichnosti/287-elinizmat-i-sazdava-neto-na-savremenna-gartziya.html>> Превод: *Ем. Христова, Т. Григорова*. Ред.: *Н. Аретов* (последно посетен на 06.12.2020 г.).
- Младенов 1979: *Младенов, Ст.* История на българския език. София, Издателство на БАН.
- Ницолова 2008: *Ницолова, Р.* Българска граматика. Морфология. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Папагеоргиу 1985: *Папагеоргиу, Г.* Новогръцка граматика. София, Наука и изкуство.
- Стойков 1993: *Стойков, Ст.* Българска диалектология. III изд. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.

REFERENCES

- Asenova 2002: *Asenova, P.* *Balkansko ezikoznanie. Osnovni problemi na balkanskiya ezikov sayuz*. Veliko Tarnovo, Faber.
- Burov 2004: *Burov, St.* *Poznaniето v ezika na balgarite. Gramatichno izsledvane na kontseptualnata kategorizatsiya na predmetnostta*. Veliko Tarnovo, Faber.
- Burov 2016: *Burov, St.* *Sredniyat rod*. – In: *Aktualni problemi na savremennata lingvistika. Yubileen sbornik v chest na prof. d.f.n. d-r hon. kauza Stefana Dimitrova*. Sofia, Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”.
- Burov 2019: *Burov, St.* *Studia Grammatica Bulgarica*. Veliko Tarnovo, Universitetsko izdatelstvo „Sv. sv. Kiril i Metodiy“.
- Duridanov 1956: *Duridanov, Iv.* *Kam problemata za razvoya na balgarskiya ezik ot sintetizam kam analitizam*. – *Godishnik na Sofiyskiya universitet. Filologicheski fakultet*, tom LI, 3, 1955. Sofia, Nauka i izkustvo.
- Liakos 2008: *Liakos, A.* *Hellenism and the Making of Modern Greece: Time, Language, Space*. – In: Katerina Zacharia (Editor), *Hellenisms. Culture, Identity and ethnicity from Antiquity to Modernity*, Aldershot, Ashgate. V prevod na balgarski ezik: <<https://balkansbg.eu/bg/content/b-identichnosti/287-elinizmat-i-sazdavaneto-na-savremenna-gartziya.html>> Prevod: *Em. Hristova, T. Grigorova*. Red.: *N. Aretov*. (posledno poseten na 06.12.2020 g.).
- Mladenov 1979: *Mladenov, St.* *Istoriya na balgarskiya ezik*. Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- Nitsolova 2008: *Nitsolova, R.* *Balgarska gramatika. Morfologiya*. Sofia, Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”.

Papageorgiu 1985: *Papageorgiu, G. Novogradska gramatika*. Sofia, Nauka i izkustvo.
Stoykov 1993: *Stoykov, St. Balgarska dialektologiya*. III izd. Sofia, Akademichno izdatelstvo "Prof. Marin Drinov".

✉ *Гл. ас. д-р Велин Петров*

Катедра по съвременен български език, Филологически факултет
Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“
ул. „Теодосий Търновски“ № 2, 5003 Велико Търново, България

✉ *Assist. Prof. Velin Petrov, PhD*

Department of Modern Bulgarian Language
St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo
2 T. Tarnovski, Veliko Tarnovo 5003, Bulgaria

Публикувано: 20 септември 2021

Published: 20 September 2021